

СТРУКТУРА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ОНТОЛОГІЧНИЙ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Проблема правової реальності є однією з найскладніших філософії права² і загальній теорії права³. Традиційно об'єктом дискусій тут виступає національне право, а міжнародне право (далі – МП) стає предметом дослідження лише частково. Це обумовлено, з одного боку, недостатнім рівнем міжнародно-правових знань у філософів, а з іншого боку, обмеженою філософсько-методологічною підготовкою юристів-міжнародників. У результаті філософи права вимушені використовувати досить часто обмежене розуміння МП, яке пропонується юристами-міжнародниками, а останні використовують досягнення філософії права, яка ґрунтується в основному на національно-правовому матеріалі. Утворюється замкнене коло, що спотворює правову картину світу.

Так, для розробки онтологічних проблем МП у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. філософи вимушені були оперувати етатистським розумінням міжнародно-правової реальності, де людині взагалі не було місця. Подекуди таке сприйняття МП зустрічається і сьогодні⁴. Більше того, саме МП розумілося юристами лише як система норм, до якої з часом завдяки соціології права додалося ще сприйняття МП як системи правовідносин. Суб'єкт МП немовби знаходився поза правовою реальністю. У цьому контексті постає проблема самого змісту міжнародно-правової реальності. Інакше вести мову про онтологію МП уявляється малопродуктивним заняттям. Одночасно філософська рефлексія щодо МП передбачає необхідність відповідного методологічного обґрунтування, що виводить дослідників на проблеми гносеології МП⁵.

¹ Олег Володимирович Тарасов, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.
Oleh Tarasov, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of International Law, Yaroslav Mudryi National Law University.
e-mail: ovt@ua.fm

² Сергей Максимов, *Правовая реальность: опыт философского осмысления* (Харьков: Право, 2002).

³ Гадис Гаджиев, *Онтология права: (критическое исследование юридического концепта действительности)* (Москва: Норма: ИНФРА-М, 2013); Андрей Поляков, *Коммуникативное правопонимание* (Санкт-Петербург: Алеф-пресс, 2014); Илья Честнов, *Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности* (Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ, 2000).

⁴ Всеволод Мицник, “Фізична особа як дестинатор міжнародного права прав людини,” в *Міжнародне публічне право*, Том 2 (Харків: Право, 2018).

⁵ Александр Мережко, *Введение в философию международного права. Гносеология международного права* (Киев: Юстиниан, 2002).

Метою статті є продовження досліджень автора в царині виявлення структури міжнародно-правової реальності, започаткованих у монографії 2014 р.⁶, зокрема обґрунтування ідеї щодо триєдності міжнародно-правової реальності.

Уявляється, що сучасна онтологія МП повинна оперувати трьома взаємопов'язаними вимірами міжнародно-правової реальності – нормативним, персонативним і комунікативним. Ігнорування хоча б одного з цих вимірів правового буття призводить до звуження предмета філософської рефлексії з усіма подальшими негативними наслідками як для філософії права, так і для юридичної науки. Відповідно будь-який міжнародно-правовий феномен не тільки може, але й повинен досліджуватися з точки зору всіх трьох методологічних підходів – нормологічного, персонологічного і комунікатологічного. При цьому кожен окремий методологічний підхід не протиставляється іншим, а взаємодоповнює один одного (принцип додатковості у праві).

Зокрема, нормативна міжнародно-правова реальність досліджується правовою нормологією. У центрі уваги цього напрямку знаходиться правова норма, а методологія має нормоцентристський характер. МП розглядається як система або сукупність міжнародно-правових норм, що оформлені у вигляді так званих «джерел МП» (міжнародно-правовий звичай, міжнародний договір, односторонні міжнародно-правові акти держав, нормативні резолюції міжнародних міжурядових організацій, що є обов'язковими за статутами цих організацій). Кожному з джерел МП, а також близьким до них явищам (так зване «м'яке» МП, міжнародно-правові прецеденти, резолюції-рекомендації та ін.) відповідає свій особливий напрям нормологічних досліджень (міжнародно-правове джерелознавство), важливою складовою яких є вчення про тлумачення правових норм (міжнародно-правова герменевтика). Такий погляд на МП є традиційним у філософії права і доктрині МП. Інша справа, що абсолютизація нормоцентристського підходу до розуміння міжнародно-правової реальності призводить до виключення із неї персонативного і комунікативного елементів. Справа доходить до того, що вже не суб'єкти МП, а міжнародно-правові акти, немовби розумні істоти, «проголошують», «регулюють», «вказують», «забороняють» та ін. Слід розуміти, що нормативні акти містять лише моделі майбутньої поведінки суб'єктів права, надають правову інформацію про належні правові комунікації між правовими особами. Без суб'єктів права і правових відносин між ними (феномен інтерсуб'єктності, міжперсональності) право існувати не може взагалі. Саме суб'єкти права володіють необхідною правовою енергією і праворозумінням, щоб займатися правотворчістю, правозастосуванням, правотлумаченням, на жаль, і правопорушеннями, а відтак і правозахистом. Норми права самі по собі на це не здатні. Тому правова реальність складається з норм лише на одну третину. Крім того, загальна правова нормативна реальність поділяється на міжнародно-правову

⁶ Олег Тарасов, *Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії* (Харків: Право, 2014).

і національно-правову (кожна з яких має ще й свої субсистеми), а взаємодія між ними є однією з найскладніших проблем правової нормології.

Персонативна міжнародно-правова реальність вивчається правовою персонологією. У центрі уваги тут знаходиться міжнародно-правова особа (суб'єкт МП), а методологія носить персонентристський характер. МП розглядається як система міжнародно-правових осіб. Якщо правова нормологія звертає увагу на правовий статус (права і обов'язки) суб'єкта права, то правова персонологія опікується самим суб'єктом права, правовою особистістю як такою. Зокрема, за персонативною правовою формою виокремлюють фізичні, юридичні і суверенні правові особи. Вони є предметами окремих напрямів правової персонології – правової антропології, правової корпоратології та правової кратології. Тому філософія права не повинна обмежувати себе при вивченні правової реальності лише правовою антропологією, а з необхідністю повинна включати до свого предмета також правові корпоратологію і кратологію. При цьому застосування персонологічних методологій обов'язково здійснюється з урахуванням принципу додатковості. Зловживання, наприклад, правовою кратологією може призвести до етатизму у праві та ігнорування прав і свобод людини та людських колективів. Зокрема, у доктрині МП досить поширеним є антропологічний нігілізм, що заперечує міжнародну правосуб'єктність фізичних осіб. Тому боротьба за людину в МП є однією з найактуальніших проблем міжнародно-правової антропології як частини філософії права, так і теорії МП.

Безумовно, у рамках кожного з персонологічних напрямів виокремлюють більш деталізовані предмети вивчення. Наприклад, міжнародно-правова кратологія опікується такими суверенними носіями міжнародної правосуб'єктності, як організації національно-визвольних рухів, протодержави, держави та державоподібні утворення (Святий престол / Ватикан, Суверенний Мальтійський Орден). Міжнародно-правова корпоратологія досліджує міжнародні та національні юридичні особи у МП (міжнародні міжурядові організації, міжнародні судові та арбітражні органи, міжнародні комісії, субнаціональні територіальні одиниці, міжнародні неурядові організації та ін.). У рамках міжнародно-правової антропології виокремлюють за віковою ознакою правові перинатологію (включає час до пологів, під час пологів і після пологів), педологію, акмеологію, геронтологію і танатологію (включає час перед смертю, під час смерті та безпосередньо після смерті), що в цілому можливо визначити як правову антропологічну темпорологію. Крім традиційних праць, присвячених окремим категоріям фізичних осіб (біженці, переміщені особи, комбатанти і некомбатанти, цивільні особи, наймані працівники і працедавці, представники різноманітних меншин, учасники міжнародного і національного юридичного процесу та ін.), усе більшого поширення набувають дослідження гендерного розмаїття, віртуальної (цифрової) особистості, біотехнологій для покращення природних здібностей людини та інші інноваційні антропологічні

розробки. Відповідно традиційна правова експертиза не повинна обмежуватися лише нормативною складовою, а включати в себе і персонативне дослідження. Уявляється, що перед філософією права й окремими юридичними дисциплінами відкривається новий горизонт персонологічних досліджень.

Комунікативна міжнародно-правова реальність інтегрує в собі нормативний і персонативний елементи у своїй динаміці (процесуальності). Завдяки правовій енергії учасників комунікації право набуває динамічного характеру, а правові протиріччя призводять до правового розвитку. Системна та послідовна взаємодія правових осіб утворює правовий простір, що з необхідністю породжує правовий час. Таким чином, онтологічні категорії простору, часу, руху та енергії знаходять своє пояснення в рамках правової онтології. Зокрема, правова темпорологія вивчає проблеми часу і права.

У свою чергу, МП розглядається тут як система міжнародно-правових комунікацій. Досліджується правова комунікація відповідно загальною правовою комунікатологією, що поділяється на міжнародно-правову і національно-правову складову. Основним методом тут виступає правовий комунікатоцентризм. Передвісником правової комунікатології як юридичної дисципліни виступала соціологія права. Однак соціологія, як і будь-яка інша соціогуманітарна дисципліна, використовує для дослідження правової реальності позаправові методи. Відповідно соціологічне, політологічне, культурологічне, економічне, психологічне та інше знання потребує своєї спеціальної імплементації у тканину правової науки та самостійного філософсько-правового осмислення. Достатньо вказати лише на складність формулювання в рамках правової системології однопорядкового нормативного, персонативного і комунікативного понятійно-категоріального апарату, не кажучи вже про вирішення відповідних методологічних проблем.

Так, тривимірний підхід до змісту правової реальності вимагає віднести до одного ряду такі категорії: «норма-персона-комунікація», «нормативна-персонативна-комунікативна реальність (а також форма і субформа, система і підсистема, структура і субструктура, площина, частина, функція, легалізація, герменевтика, рефлексія, експертиза, відповідальність та ін.)», «нормативний-персонативний-комунікативний підхід (зміст, елемент, юридичний факт, континуїтет та ін.)», «нормативне-персонативне-комунікативне визнання (тлумачення, закріплення, віддзеркалення та ін.)», «нормоздатність-персоноздатність-комунікато-здатність як прояви правоздатності (правової можливості)», «нормоцентризм-персоноцентризм-комунікатоцентризм», «нормологія-персонологія-комунікатологія», «нормофікація-персонофікація-комунікатофікація», «нормонізація-персонізація-комунікатизація», «нормонаступництво-персононаступництво-комунікато-наступництво як вияв правонаступництва» та ін.

У рамках правової персонології – «фізична-юридична-суверенна особа», «антропна-корпоративна-кратостична реальність (форма і субформа, система

і субсистема, структура і субструктура, площина, частина, функція, легалізація, герменевтика, рефлексія, експертиза, відповідальність та ін.)», «антропне-корпоративне-кратостичне визнання (тлумачення, закріплення, віддзеркалення та ін.)», «антропологія-корпоратологія-кратологія», «антропоцентризм-корпоратоцентризм-кратоцентризм», «антропологізація-корпоратологізація-кратологізація», «презентація-репрезентація-саморепрезентація», «персоноздатність-дієздатність-деліктоздатність (можливість)» та ін. Системна оптимізація понятійно-категоріального апарату юридичної науки тільки розпочалася і вимагає уваги науковців у межах правової лінгвістики.

Крім того, існує досить неоднозначна проблема співвідношення нормативної та персонативної правової форми і змісту з комунікативною правовою формою і змістом. Зокрема, чим відрізняється правова норма і правова особа в межах і поза межами правової комунікації? Чи можливі існування правової персони і реалізація правової норми поза межами правової комунікації? Чи існує поряд із правовою комунікативною формою або в її межах також і правова комунікативна субформа? Ці та інші фундаментальні питання неможливо вирішити без застосування широкого кола нормативних, персонативних та комунікативних методологій із залученням досягнень правових феноменології, герменевтики, системології, морфології, компаративістики, темпорології, функціології, конфліктології, деліктології, лінгвістики та багатьох інших дисциплін.

Таким чином, тривимірна концепція правової реальності (як на міжнародно-правовому, так і національно-правовому рівні) визнає невід'ємною ознакою права не тільки нормативність, а також персонативність і комунікативність, що дозволяє вибудувати адекватну модель загальної правової картини світу, де не будуть проігноровані будь-які складові права. Це значно розширює методологічний кругозір філософів права, юристів-науковців і юристів-практиків, а також учасників навчального процесу, покращує системне бачення правового буття, слугує надійною передумовою подальшої філософської рефлексії та надає додаткові можливості для вирішення теоретичних і практичних проблем сучасного правознавства.

© О. Тарасов, 2019

Бібліографія

- Гаджиев, Гадис. *Онтология права: (критическое исследование юридического концепта действительности)*. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2013.
- Максимов, Сергей. *Правовая реальность: опыт философского осмысления*. Харьков: Право, 2002.
- Мережко, Александр. *Введение в философию международного права. Гносеология международного права*. Киев: Юстиниан, 2002.
- Мицик, Всеволод. "Фізична особа як дестинатор міжнародного права прав людини." В *Міжнародне публічне право*. Том 2. Харків: Право, 2018.
- Поляков, Андрей. *Коммуникативное правопонимание*. Санкт-Петербург: Алеф-пресс, 2014.

Тарасов, Олег. *Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії*. Харків: Право, 2014.
Честнов, Илья. *Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности*.
Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ, 2000.

Bibliography

- Gadžiev, Gadis. *Ontologija prava: (kritičeskoe issledovanie ūridičeskogo koncepta dejstvitel'nosti)* [The ontology of law: (a critical study of the legal concept of reality)]. Moskva: Norma: INFRA-M, 2013 (in Russian).
- Maksimov, Sergej. *Pravovaâ real'nost': opyt filosofskogo osmysleniâ* [Legal reality: the experience of philosophical reflection]. Kharkov: Pravo, 2002 (in Russian).
- Merežko, Aleksandr. *Vvedenie v filosofiju meždunarodnogo prava. Gnoseologija meždunarodnogo prava* [Introduction to the philosophy of international law. The gnoseology of international law]. Kiev: Ūstinian, 2002 (in Russian).
- My'cy'k, Vsevolod. "Fizy'chna osoba yak desty'nator mizhnarodnogo prava prav lyudy'ny'" [Physical Person as destinator of International Human Rights Law]." *V Mizhnarodne publichne pravo*. Tom 2. Kharkiv: Pravo, 2018 (in Ukrainian).
- Polâkov, Andrej. *Kommunikativnoe pravoponimanie* [Communicative legal thinking]. Sankt-Peterburg: Alef-press, 2014 (in Russian).
- Tarasov, Oleh. *Sub'yekt mizhnarodnogo prava: problemy' suchasnoyi teorii* [Subjects of international law: problems of modern theory]. Kharkiv: Pravo, 2014 (in Ukrainian).
- Čestnov, Il'ya. *Pravo kak dialog: k formirovaniŭ novoj ontologii pravovoj real'nosti* [Law as a dialogue: towards the formation of a new ontology of legal reality]. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij ūrid. in-t General'noj prokuratury RF, 2000 (in Russian).

Олег Тарасов. Структура міжнародно-правової реальності: онтологічний та гносеологічний аспекти

Анотація. Метою автора статті є дослідження структури міжнародно-правової реальності як предмета філософської рефлексії, зокрема онтології та гносеології міжнародного права. Пропонується авторська концепція тривимірного методологічного підходу, що включає міжнародно-правові нормологію, персонологію і комунікатологію. У рамках міжнародно-правової персонології виокремлюються антропологія, корпоратологія і кратологія. Запропоновано відповідний понятійно-категоріальний апарат.

Ключові слова: онтологія і гносеологія міжнародного права; тривимірний підхід до міжнародно-правової реальності; нормологія; персонологія; комунікатологія; принцип додатковості в міжнародному праві; антропологічний нігілізм у доктрині міжнародного права.

Олег Тарасов. Структура международно-правовой реальности: онтологический и гносеологический аспекты

Аннотация. Целью автора статьи является исследование структуры международно-правовой реальности как предмета философской рефлексии, в частности онтологии и гносеологии международного права. Предлагается авторская концепция трехмерного методологического подхода, который включает международно-правовые нормологию,

персонологию и коммуникатологию. В рамках международно-правовой персонологии выделяются антропология, корпоратология и кратология. Предложен соответствующий понятийно-категориальный аппарат.

Ключевые слова: онтология и гносеология международного права; трехмерный подход к международно-правовой реальности; нормология; персонология; коммуникатология; принцип дополнительности в международном праве; антропологический нигилизм в доктрине международного права.

Oleh Tarasov. The Structure of International Legal Reality: Ontological and Gnoseological Aspects

Abstract. The purpose of the author of the article is to study the structure of international legal reality as a subject of philosophical reflection, in particular, ontology and gnoseology of international law. The author proposes the concept of a three-dimensional methodological approach, which includes international legal normology, personology and communicationology.

International legal normology regards international law as a system of legal norms, which is a traditional approach in legal science. However, this tendency leaves beyond the scientific attention a range of phenomena concerning subjects of international law and international legal relations. It is proposed to supplement this one-dimensional normative approach to the international legal reality by personative and communicative components. International legal personology has as its object the international law by the point of view of its subjects. In the scope of international legal personology, it is possible to distinguish anthropology (studies the international legal personality of natural persons), corporatology (examines the international legal personality of legal entities), and cratology (explores the international legal personality of sovereign entities). In this context, particular attention should be paid to the discussions of the international legal personality of a natural person. International legal communicationology regards international law as a system of international legal relations. At the same time, three methodological approaches do not oppose but complement each other. In order to describe personative and communicative elements of international legal reality, the author proposes a relevant conceptual framework.

Keywords: ontology and gnoseology of international law; three-dimensional approach to international legal reality; normology; personology; communicationology; the principle of complementarity in international law; anthropological nihilism in the doctrine of international law.

Одержано / Received 15.06.2019